

Kos in učbeniki za književnost na sekundarni vzgojno-izobraževalni stopnji

Alenka Žbogar

V prispevku analiziramo Kosove učbenike za književnost na sekundarni vzgojno-izobraževalni stopnji: izhajamo iz bibliografije Janka Kosa (1948–2011) (Grum 2011: 313–315). Poglavlje o univerzitetnih in drugih učbenikih navaja tudi Kosove srednješolske učbenike, izšle od šestdesetih let dalje. Nekatere izmed njih pregledujemo prvič, učbenik *Književnost: učbenik literarne zgodovine in teorije* za srednje izobraževanje¹ pa smo analizirali že v magistrskem delu *Učbeniki za književnost za poklicne in strokovne šole* (Žbogar, 2000), izsledke tu le povzemamo. Upoštevamo slovenska in tuja interdisciplinarna teoretična spoznanja o učbeniški problematiki (prav tam).

Učbenik je pomemben vir znanja in temeljna šolska knjiga, pisana na podlagi javno veljavnega učnega programa in učnega načrta. Iz številne slovenske in tuje strokovne teoretske literature o učbeniški problematiki (prav tam) je mogoče strniti nekaj temeljnih določilnic kakovostnega učbenika, med katerimi izpostavljamo primeren vsebinski, jezikovni, didaktično-metodični, psihološki in estetsko-tehnični ustroj, usklajenost s splošno sprejetimi, utrjenimi

1 Prvič izšel pri založbi Obzorja leta 1989, v devetdesetih letih prejšnjega stoletja so sledili številni ponatisi.

strokovnimi in znanstvenimi spoznanji ter učnim načrtom posameznega predmeta, pa tudi razumljivost ter logično, smiselno zgradbo. Kakovosten učbenik odlikuje razumljiv, jedrnat, enostaven, dostopen in slikovit jezik. Zaželeno je, da besedilni del organsko dopolnjuje slikovno in grafično gradivo. Dobrodošli so posebej izpostavljeni zaključki, ključne definicije, pravila, posplošitve. Poglavlja običajno sklepajo vprašanja za ponavljanje in naloge za vadenje s spremljajočimi navodili za reševanje nalog in praktičnih vaj. Priporoča se, da so neznani pojmi izdvojeni in razloženi: učbenik naj stroko posameznega predmeta »prevaja« v vsebine, ki ustrezajo razvojni stopnji učencev, hkrati pa jih navaja na samostojno delo: spodbuja k samostojnemu sklepanju, vadenju, ponavljanju, pomnjenju in poglobljanju snovi. V estetsko-tehničnem smislu ga odlikujeta kakovosten papir in prilagojen tisk, pomembna pa je tudi trdna vezava. Kakor navaja *Pedagoška enciklopedija* (1989, II, 470), se učbenik od ostalih učnih gradiv razlikuje v tem, da je množična, temeljna in obvezna šolska knjiga, tako horizontalno kot vertikalno umeščena v vzgojno-izobraževalni program (oz. učbeniški sistem). Horizontalna vpetost pomeni, da »komunicira« z učbeniki ostalih vzgojno-izobraževalnih področij, stopenj in programov, vertikalna pa, da upošteva prehajanje z ene na drugo vzgojno-izobraževalno stopnjo, kar sicer odraža relativno tradicionalen pogled na učenje in pouk, razumljen predvsem kot proces posredovanja vsebin.

Kosove učbenike vpenjamo v analitične mreže t. i. učbeniških sestavov² (posameznega tvorijo učbeniki od prvega do četrtega letnika): ocenjujemo jih vsebinsko, tehnično in didaktično. K informacijski vrednosti prištevamo tehnično in likovno-grafično opremljenost, tj. kakovost papirja in tiska, velikost črk ter razmikov med njimi, vezavo in format, slikovno gradivo (tako količinsko kot kakovostno),³ konceptualno povezanost navedenega z literarnimi vsebinami (tj. razporeditev literarnovednega instrumentarija ter književnih besedil, pa tudi

2 Prvi učbeniški sestav: *Slovenska književnost: izbrana dela in odlomki I* (1961), II (1965), *Svetovna književnost: izbrana dela in odlomki* (1962-64), *Svetovna književnost: izbrana dela in odlomki: berilo za srednje šole* (1970); drugi učbeniški sestav: *Slovensko berilo za prvi razred srednjih šol* (1971), *Slovensko berilo za drugi razred srednjih šol* (1972), *Slovensko berilo za tretji razred srednjih šol* (1972), *Slovensko berilo za četrti razred srednjih šol* (1975); tretji učbeniški sestav: *Berilo 1* (1987), *Berilo 2* (1988), *Berilo 3* (1989), *Berilo 4* (1990) *Književnost: učbenik literarne zgodovine in teorije* (1989); četrti učbeniški sestav: *Svet književnosti 1* (2000), *Svet književnosti 2* (2001), *Svet književnosti 3* (2002), *Svet književnosti 4* (2003).

3 Ustrezna likovno-grafična oblikovanost učbenika preprečuje t. i. komunikacijski šum, naslovniku lajša (in spodbuja) komunikacijo z informacijami (vsebinou).

obseg snovi: zastopanost slovenske in svetovne književnosti, literarnih zvrsti). Zanima nas splošna opremljenost učbenikov, npr. literarnovedni instrumentarij,⁴ razlage neznanih besed in besednih zvez⁵ ter jezikovno-slogovna vrednost učbenika. V prepričanju, da slovarček književnih pojmov in raznovrstna kazala, npr. vsebinsko (tj. kazalo učne snovi), kazalo slikovnih prilog, stvarno in imensko kazalo, zvišujejo strokovnost učbenika, pregledujemo tudi te elemente. Didaktično vrednost presojava glede na metode dela, ki jih učbenik sugerira, in cilje pouka književnosti, ki jih omogoča dosegati. Katere metode se predvidevajo, ugotavljamo z analizo vaj in nalog: zlasti nas zanimajo spoznavno-sprejemne dejavnosti – kognitivne ravni spoznavanja oz. sprejemanja književnosti (kamor sodijo doživljanje, razumevanje z analizo, sinteza z vrednotenjem ter uporaba in utrjevanje književnega znanja). Ti kriteriji nam bodo pomagali določiti, katere kompetence in cilje pouka književnosti omogočajo razvijati Kosovi srednješolski učbeniki. Koliko in na kakšen način spodbujajo književno kulturo, bomo razbirali skozi druge literarne zvrsti, nabor književnih vsebin ter vaj in nalog. Kosovi učbeniki so – tako kot pravzaprav vsi slovenski gimnazijski učbeniki za književnost – urejeni po literarnozgodovinskem načelu (besedila so torej razvrščena od starejše književnosti do sodobne, kar se tudi v praksi izkazuje kot ena najproduktivnejših razporeditev). Usklajeni so s tedaj veljavnimi učnimi načrti za slovenščino (književnost).

Učbeniški sestav *Slovenska književnost, Svetovna književnost*

Prvi antologijski tip učbenika za književnost z naslovom *Slovenska književnost: izbrana dela in odlomki I* je J. Kos napisal v soavtorstvu z D. Pirjevcem in S. Miheličem že leta 1961 (ponatisi l. 1964, 1966 in 1969, v nadaljevanju SIK I). Nadaljevanje tega učbenika (z zaporedno številko II, v nadaljevanju SIK II) je izšlo leta 1965 v sodelovanju z F. Bohancem in M. Jamar (pri Mladinski knjigi). Logično nadaljevanje oz. nadgradnja sta bila učbenika *Svetovna književnost: izbrala dela in odlomki: berilo za srednje šole I* (1962, v nadaljevanju SvK I) in II (1964, v nadaljevanju SvK II) – oba v soavtorstvu z D. Pirjevcem in S. Miheličem.

4 Izhajamo iz teze, da so bio- in bibliografski podatki indikatorji literarnozgodovinskih informacij v učbeniku.

5 Kažejo na (ne)upoštevanje naslovnikovih recepcijskih zahtev in sposobnosti.

Umetnostna besedila in odlomki, zbrani v teh antologijah, so še danes jedro šolskega literarnega kanona. Učbenike sklepajo Literarnozgodovinske opombe (avtor J. Kos), ki pa so dejansko literarnozgodovinski pregledi in -teoretične razlage. Opremljeni so s slikovnim gradivom in kazali. SvK I zajema 180 besedil in odlomkov (68 % lirike, 17 % epike in 16 % dramatike). SvK II obsega skupno 191 besedil in odlomkov (66 % lirike, 23 % epike in 11 % dramatike),⁶ in to od evropske in ameriške književnosti 19. stoletja (književnosti realizma in naturalizma in nove romantike) do svetovne književnosti 20. stoletja (po literarnih zvrsteh). SIK I zajema 252 besedil in odlomkov (62 % lirike, 25 % epike, 2 % dramatike ter 10 % drugih literarnih zvrsti), obravnava pa slovensko književnost od Brižinskih spomenikov do Otona Župančiča. Dodano je kazalo. Zajema začetke slovenske književnosti do moderne: po poglavjih avtorskih opusov (npr. Vodnik, Prešeren, Tavčar, Kette itn.). V drugem zvezku si sledijo poglavja od Sopotnikov moderne (Finžgar, Miličinski, Kraigher, Kveder) do Književnosti med obema vojnama (Golia, Pregelj, Gradnik, Bevk, Kosovel, Jarc, Grum, Vodnik, Kocbek, Vodušek, Kozak, Seliškar, Klopčič, Kreft, Kranjec, Voranc, Ingolič, Kosmač, Novy, Taufer, Vipotnik, Brnčič (Književnost v revoluciji ter Sodobna književnost). Medtem ko prvi zvezek nima opomb, v drugem najdemo izčrpne bio- in bibliografske podatke o avtorjih, pa tudi pojasnila v zvezi z besedili). V SIK II je 202 besedil in odlomkov (82 % lirike, 13 % epike in 4 % dramatike). Delež lirike bo v naslednjih sestavih padel na račun epike in ostalih literarnih zvrsti (zlasti literarne kritike).

Učbeniški sestav *Slovensko berilo I–IV*⁷

Slovensko berilo I zajema 176 besedil in odlomkov (51 % lirike, 15 % epike, 11 % dramatike in 23 % drugih zvrsti, kot so kritike, pisma, odlomki iz teoretskih razmišljanj ipd.). Prevladuje slovenska književnost (52 %). Obsega svetovno književnost od egipčanske, mezopotamske, hebrejske, arabsko-perzijske,

6 Vključuje egipčansko, babilonsko-asirsko, arabsko, perzijsko, indijsko, kitajsko, japonsko, grško in rimsko antično književnost do evropske književnosti v srednjem in novem veku (do 1800), tj. srednjeveške (vključen je junaški ep, islandska saga, viteški roman, španske romance in trubadurska lirika, pa tudi dramatika, dolce stil nuovo, religiozni ep, lirika 15. stoletja), književnosti renesanse in baroka, klasicizma, razsvetljenstva do književnosti med razsvetljenstvom in romantiko.

7 Ta učbeniški sestav ima kazala, nima pa slikovnega gradiva.

indijske, kitajske, japonske, grške in rimske književnosti, evropsko srednjeveško književnost in klasicizem. Od slovenske književnosti je vključeno ljudsko pesništvo in pripovedništvo ter protestantsko in katoliško slovstvo. Posebno poglavje je posvečeno srbski in hrvaški književnosti (v srbohrvaščini). Berilo sklepajo izčrpne opombe o avtorjih (bio- in bibliografske informacije, podatki o delih, slovarčki neznanih besed ter tudi že vprašanja za vodeno interpretacijo). Slednja so sicer pogosto usmerjena v nižje taksonomske ravni (npr. »Kaj je tercina?, Katere verze in kitice grško-rimske poezije že poznaš (heksameter, elegični distih itd.)?«) (253), a najdemo tudi vprašanja, ki učence usmerjajo v višje taksonomske ravni, npr. v sintezo, vrednotenje in primerjalno analizo besedil, npr. »Primerjaj strukturne značilnosti Božanske komedije z že prebranimi epi.« (prav tam) »Primerjaj Shakespearova soneta s Prešernovimi in ugotovi vsebinske podrobnosti in razločke!« (256), »Poskusi opredeliti don Kihotov problem in doženi, ali gre za občečloveško vprašanje ali samo za pojav takratne dobe!« (257), »Kolikšna je izrazitost oseb v njihovih dejanjih in besedah? Opiši in utemelji.« (263). V *Slovenskem berilu II* je 199 besedil in odlomkov (53 % lirike, 5 % dramatike, 23 % drugih zvrsti, epike ni), prevladuje slovenska književnost (66 %). Učbenik sklepajo izčrpne opombe z vprašanji za vodeno interpretacijo, usmerjajo pa tudi v medbesedilnost (npr. z navodili: »Primerjaj Lamartinove misli o minljivosti z mislimi drugih svetovnih pesnikov o tej temi. Kakšen je pesnikov pogled na smrt? Poišči v Prešernovih pesmih ustrezna mesta in primerjaj!« (310)). Spodbujajo vrednotenje, sintezo spoznanj (npr. »Zakaj je pesem Lorelai balada?« (315)) in aktualizacijo (»Ali ima pesem [Prešernova Glosa] še danes živa, aktualna jedra ali tega nima več?« (331)). *Slovensko berilo III* zajema 216 besedil in odlomkov (71 % lirike, 15 % epike, 7 % dramatike ter 6 % drugih literarnih zvrsti) ter Opombe, v katerih so po literarnozgodovinskih obdobjih od naturalizma do moderne predstavljeni temeljni predstavniki svetovne, slovenske, srbske in hrvaške književnosti. Prevladuje slovenska književnost (68 %). Navedena so tudi vprašanja in naloge za obravnavo posameznih del, pri čemer so vprašanja na vseh taksonomskih ravneh (npr. »Kaj je vodilna misel odlomka?« (296), »Kaj veš o sinestezijah? Poišči v pesmi najznačilnejše metafore« (297)). Poudariti velja, da prevladujejo vaje in naloge, ki spodbujajo višje taksonomske ravni (npr. »Primerjaj pesem

z Baudelairovo poezijo in presodi, zakaj je Verlainova lirika imela v svoji dobi veliko širši odmev?» (298), »Zakaj je ta pesem [Rimbaud: Po vesoljnem potopu] še danes zelo moderna?, »S čim vse spominja Wildov slog v tej drami [Saloma] na svetopisemske tekste?» (299), »Ali je Josef K. moderni Prometej? (309)). Pogosta so tudi vprašanja, ki usmerjajo v kontekstualiziranje, npr. »S katerimi Cankarjevimi črticami je moč primerjati Finžgarjev petelinji motiv?» (310), »Kateri miselni motiv te proze [Cankar: Kurent] te spomni na soroden motiv v Prešernovem Uvodu h Krstu pri Savici?, Kaj pomeni kurent v ljudski bajki, kaj v sodobni folklori (na Ptujskem polju) in kakšna je vloga Cankarjevega Kurenta?» (317), »Je metaforo „v živem koraku mrtvi zveni“ moč povezati s kakšno pesmijo pri Horacu, Puškinu in Prešernu?» (331), »Kdo je še obdelal faustovski motiv (srednjeveška nemška legenda, Christopher Marlowe, J. W. Goethe)? Ali lahko iz odlomka razberete faustovski nemir, iskanje resnice in rešitve, zbežnost, izvirajočo iz krize zavesti?» (303), pa tudi poznavanje sočasne literarne kritike, npr. »Je zvezo »prvotna moč« možno enačiti s krščansko pojmovanim osebnim bogom? In če je Kette morda imel v mislih religiozno čustvo: je katoliška kritika mogla biti zadovoljna z njegovim umikom religioznega čustva iz dogmatično verskih okvirov v enkratni, osebni čustveni svet?» [Kette: Moj Bog] (312). Srbska in hrvaška književnost obsega posebno poglavje v izvornikih (latinici). V *Slovenskem berilu IV* je 242 besedil in odlomkov (67 % lirike, 20 % epike, 5 % dramatike in 7 % ostalih zvrsti) s področja slovenske in svetovne književnosti 20. stoletja (s 74 % prevladuje slovenska književnost). Zadnje poglavje je posvečeno književnostim drugih jugoslovanskih narodov (s posebnim podpoglavjem, posvečenim makedonski književnosti). V četrtem zvezku so opombe ter literarnovedni in didaktični instrumentarij za posamezna besedila oz. odlomke, kar olajšuje branje in interpretacijo. Tudi tu že najdemo vprašanja, ki spodbujajo višje miselne procese, npr. interpretacijo (»Opazuj opise narave in ugotovi njihovo funkcijo v ustroju pripovedovane zgodbe in misli.« (256)), medbesedilnost (»Kakšno mesto ima Hiengova novela v razvoju povojne slovenske proze? (301)), sintezo (»Poišči v metaforiki pojave, ki prebijajo antično simboliko in kažejo neposredno v sodobni jezik in čas!« (350)).

Učbeniški sestav *Književnost z berili*

Učbenik J. Kosa *Književnost*⁸ je namenjen 1., 2. in 3. letniku srednjega izobraževanja in ga z izbranimi književnimi besedili dopolnjujejo berila za prvi, drugi in tretji letnik. *Berilo 4*, za katerega idejno zasnovo je pripravil Janko Kos, je bilo namenjeno pouku književnosti v 4. letniku srednjega izobraževanja (saj poleg v nadaljevanju navedenih opomb vključuje tudi vaje in naloge). *Berila 1–3* poleg umetnostnih besedil vključujejo še opombe (kratek avtorjev življenjepis, bibliografski opis avtorjevih glavnih del, osnovne podatke o izbranem besedilu, stvarne opombe k besedilu, opozorila na druga avtorjeva dela, ki pridejo v poštev za šolsko ali domače branje, opombe o izdajah ali morebitnih prevodih). Tehnična oprema tega učbeniškega sestava je zadovoljiva: papir je kakovosten, tisk čitljiv, velikost črk, razmiki med črkami in besedami so primerni. *Vezava Književnosti* v trde platnice zagotavlja večjo obstojnost učbenika, saj se je uporabljal od prvega do tretjega letnika. Barvnega gradiva v *Književnosti* sicer ni, ima pa bogato črno-belo slikovno opremo (slike naslovnice knjig in knjižnih zbirk, odlomki iz časopisnih člankov, slike, fotografije, faksimile, ilustracije in karikature, prizore iz filmskih ali gledaliških uprizoritev književnih del). Zajema tudi številne grafične organizatorje (preglednice, tabele in razpredelnice), pa tudi shematične ponazoritve posameznih literarnoteoretičnih ali -zgodovinskih pojavov. Slikovno in grafično gradivo je raznoliko, zavest o njegovi ponazoritveni in motivacijski vrednosti se je v primerjavi s prejšnjimi obdobji utrdila; poseganje na različna področja odraža zavedanje o pomembnosti medpredmetnega povezovanja ter načrtnega bogatenja besednih informacij. Ta sestav je bil v tistem obdobju edini, ki je imel tudi zvočno dopolnilo (v tujini je bilo to takrat že precej utrjena praksa).

V intervjuju s T. Logarjem, objavljenem v *Prosvetnem delavcu*, je J. Kos na vprašanje, kako bi označil izhodišča, ki jih je upošteval in skušal uresničiti pri snovanju učbenika *Književnost*, odgovoril, da je bil glavni problem, kako snov, določeno z učnim načrtom, »oblikovati v sklenjene učne enote, kjer je v središču sicer zmeraj izbrano besedilo po učnem načrtu, a ga je treba vendar vpeti v širšo mrežo literarnih problemov, pojmov in dodatnih informacij«

8 Učbenik je bil potrjen za prvi, drugi in tretji letnik srednjih šol. Za četrti letnik je bilo predpisano *Berilo 4* (Peter Kolšek, Janko Kos, Andrijan Lah, Tine Logar. Maribor: Obzorja, 1994). Sestav dopolnjujejo tudi tri zvočne kasete.

(1989, 5). Temeljni problem, kako učbenik čim tesneje povezati z besedili v ustreznih berilih, je bil rešen tako, da »je sredi vsake enote gradivo iz berila, hkrati pa ga učbenik vendarle nadgrajuje in učenca vodi k širšim vprašanjem« (prav tam). Učbenik *Književnost* zajema vso snov za 1., 2. in 3. letnik, pri čemer so posamezna poglavja diferencirana glede na stopnjo.⁹ Obsega kar 531 strani (A5-formata), razdeljenih na tri temeljne enote,¹⁰ vsaka pa še na tri poglavja,¹¹ kar je glede na to, da je bil namenjen tako srednjim strokovnim šolam kakor gimnazijam, razumljivo. Prvotnih 240 književnih besedil se v poznejših izdajah zmanjša na 199 (izpade poglavje Jugoslovanska književnost): največ je lirike (57 %), sledijo epika (29 %), dramatika (20 %) in kritika (4 %).¹² *Berilo 4* zajema 43 književnih besedil: prevladujejo pripovedna besedila (56 %), sledita lirika (30 %) in dramatika (14 %). V primerjavi s starejšimi učbeniki se je zvišal delež dramatike, kar kaže na poznavanje recepcijskih zahtev mladostnikov (zlasti fantov), ki – tako številne raziskave – radi posegajo po tej literarni zvrsti. V *Književnosti* prevladuje slovenska književnost – to ostaja trend tudi v gimnazijskem učnem načrtu (2008) in v veljavnih učbenikih (ravnotežje lovi s 56-odсотnim deležem svetovne književnosti *Berilo 4*).

Janko Kos je že v šestdesetih letih v vseh ozirih postavil trdne temelje slovenskega književnega pouka: številnim njegovim smernicam pouka književnosti sledimo še danes. V zvezi z razmerjem med literarnimi zvrstmi ter zastopanostjo slovenske in svetovne književnosti, pa tudi literarne zgodovine in teorije, je v intervjuju s T. Logarjem pohvalil tedanji učni načrt ter pojasnil,

9 Razdelki ali odstavki, zaznamovani s kvadratom, ustrezajo učencem vseh usmeritev sekundarnega izobraževanja, tisti, zaznamovani s krogom, so namenjeni usmeritvam s 455 ali 560 urami slovenskega jezika in književnosti, tj. 4-letnim (strokovnim) šolam, tisti, zaznamovani s trikotnikom, pa usmeritvam s 560 urami slovenskega jezika in književnosti, tj. gimnazijam.

10 Od začetkov do romantike (23–190), Od romantike do moderne (191–354) in Od moderne do sodobnosti (353–524).

11 Slovenska književnost, Jugoslovanske književnosti, Svetovna književnost.

12 Od začetkov do slovenske romantike prevladujejo lirski besedila (16 besedil), sledijo epika (3 besedila), kritika (2) in dramatika z enim besedilom. Svetovna književnost od orientalskih književnosti do romantike je najvišje zastopana z lirskimi besedili (15), sledijo pripovedništvo (9), dramatika (4) in kritika (2). V slovenski književnosti od romantike do moderne prednjači pripovedništvo (8 besedil), sledita lirika (7) in kritika (3), dramatike ni. Slovensko književnost moderne ponovno najbolj številčno zastopa lirika (16 besedil), sledijo epika (6), dramatika (2) in esejistika z enim besedilom. Kritika v svetovni književnosti realizma in naturalizma, nove romantike, dekadence in simbolizma ni predstavljena z nobenim besedilom, lirika in dramatika s 3, epika pa 6 besedili. 48 lirskih, 16 epskih in 8 dramskih književnih del predstavlja slovensko književnost od moderne do sodobnosti. Svetovna književnost 20. stoletja je najbolj zastopana s pripovedništvom, 7 je lirskih besedil, 2 drami in nobene književne kritike.

da ga poskuša učbenik *Književnost* čim boljše udejanjiti. »Zaporedje snovi mora biti tako, da je vsako leto na začetku slovenska književnost, ki ji sledijo jugoslovanske in svetovna. S tem je osrednje mesto zagotovljeno tistemu, kar nam je v literarni umetnosti najbližje, od tod mora pouk polagoma seči k tistemu, kar je oddaljeno, čeprav za učenca tudi zelo pomembno« (1989, 5). Meni, da je treba literarni zgodovini in teoriji dodeliti mesto, ki jima pri pouku književnosti pripada, vendar ju na srednješolski ravni ni dobro gojiti v »čisti, od konkretnih besedil ločeni obliki – razen na začetku, kjer je treba postaviti za literaturo nekaj temeljnih pojmov, brez katerih ne gre. Pozneje se mora literarna teorija prilagajati razvijanju literarnozgodovinskega znanja, predvsem pa interpretaciji in vrednotenju, povezovanju in primerjanju besedil« (prav tam).

Analiza literarnovednega instrumentarija pokaže, da v *Književnosti* ni bio- in bibliografskih podatkov ali anekdot o književnih ustvarjalcih. Te najdemo v spremljajočih berilih, kjer so razporejeni v dve vrsti opomb (posebej so navedeni kratki življenjepisi avtorjev in bibliografski podatki njihovih temeljnih del). Razlag neznanih besed in besednih zvez v *Književnosti* ni, pač pa jih najdemo v spremljajočih berilih, in sicer v tretji vrsti opomb (stvarne opombe k besedilu). Slovarček književnih pojmov v *Književnosti* zajema literarnoteoretične in -zgodovinske pojme. Pojmi so definirani, citirane so strani, na katerih jih učbenik omenja. Določeni pojmi so definirani le v posameznem poglavju (npr. ep), v slovarčku pa je navedeno, na kateri strani učbenika je pojem definiran. *Književnost* je opremljena s kazalom vsebine. Ostalih kazal ni. (To velja tudi za spremljajoča berila.) *Književnost* se torej skladno dopolnjuje z berili. Bio- in bibliografske podatke ter razlage neznanih besed in besednih zvez najdemo v opombah, kar najbrž ni najbolje, saj je vprašanje, ali so učenci opombe brali oz. koliko so si z njimi pri literarni interpretaciji dejansko pomagali. Glede na to, da *Književnost* dopolnjujejo berila, ugotavljamo, da je bila zavest o koherentni obravnavi konteksta in teksta živa (prim. Krakar Vogel, 2021), v šolski praksi pa bržkone tudi izpeljana, vendar najbrž še ne tako dosledno, kakor to omogoča in sugerira učbeniški sestav *Svet književnosti* 1–4.¹³ Ti učbeniki spodbujajo tako utrjevanje (reprodukcijo) kakor uporabo znanja ter zmožnost kritične refleksije

13 Iz koncepta obeh sestavov je razbrati zavedanje, da ukvarjanje zgolj s tekstom lahko privede do pomanjkljivega literarnovednega znanja (zlasti seveda literarnozgodovinskega in -teoretskega) (o tem tudi v Krakar Vogel, Blažič, 2013, Krakar Vogel, 2021).

prebranega. *Književnost* odlikuje visoka informacijska vrednost: dopušča avtonomno didaktiziranje vsebin glede na specifične posameznega razreda, pri čemer se iz zasnove lušči, da pri pouku od motivacije za branje leposlovja postopoma prehajamo k sklepnemu kritičnemu vrednotenju prebranega (tudi v skladu z današnjimi priporočili za kakovosten književni pouk).

Učbeniški sestav *Svet književnosti 1-4*¹⁴

Gre za zgladne učbenike za književnost, ki se po vseh kriterijih kažejo kot odlično učno gradivo z bogatim literarnovednim, didaktičnim in medpredmetnim instrumentarijem. Omogočajo razvijanje vseh zmožnosti, ki jih predvideva gimnazijski učni načrt (2008), ter sistematično pridobivanje literarnovednega znanja. Temeljni cilj gimnazijskega pouka književnosti je vzgoja kultiviranega in razgledanega bralca (prim. UN 2008). Delni cilji so razvijanje književnih sposobnosti (tj. bralne sposobnosti in sposobnosti ustvarjalnega pisanja), pridobivanje književnega znanja (literarnozgodovinskega in -teoretičnega) ter razvijanje književne kulture, tj. pozitivno vrednotenje leposlovja in pozitiven odnos do književne ustvarjalnosti, kar je po B. Krakar Vogel vzgojni cilj, dosegljiv »dolgoročno in posredno, prek čustvenega motiviranja za branje, razvijanja znanja in sposobnosti« (1992, 86). Gimnazijski učni načrt za slovenščino si kot procesnorazvojne cilje obravnava književnih vsebin zastavlja razvijanje zmožnosti branja in interpretiranja književnih besedil, razvijanje (splošne) sporazumevalne zmožnosti, pridobivanje književnega znanja ter širjenje spoznanj o književnosti, kritično aktualizacijo, njihovo uvrščanje v širši kulturnorazvojni kontekst (2008, 16–17). Učbeniki *Svet književnosti* (v nadaljevanju SK) so podprti s številnimi možnostmi za medpredmetno povezovanje (na kar napeljuje tudi bogato slikovno gradivo z najrazličnejših področij, povezanih s poukom književnosti, npr. umetnostne zgodovine, geografije, zgodovine do glasbe, upodabljajočih umetnosti ipd.). Vaje in naloge so zahtevne, a stopenjsko nanizane: učence usmerjajo zlasti v razumevanje, analizo in vrednotenje prebranega, pa tudi v sintezo spoznanj, pri čemer učitelju kot avtonomnemu organizatorju učnega procesa prepuščajo izbiro, kako in na kakšne načine bo učence motiviral za branje besedil, pa tudi, kako

14 Analizirane so bile posodobljene izdaje.

bo potekalo izražanje doživetij ter umeščanje v kontekst. (Npr. »Je Ema Bovary junakinja ali antijunakinja? Svoje mnenje utemeljite.« (SK 2, 150), »Poiščite in razložite najbolj groteskno komična mesta v prvem odlomku. Se vam zdi, da avtor kdaj pretirava?« [ob Gogoljevem Revizorju] (SK 2, 133), »Presodite, ali se bralec na začetku novele lahko vživi v Gregorjev spremenjeni položaj ali ne; če se, kaj k temu največ prispeva?« (SK 3, 171)) Sestav je opremljen z relevantnimi geselskimi članki (definicijami literarnovednih pojmov za interpretacijo), kazali, številnimi zgodovinskimi preglednicami, predlogi za prostoizbirne obravnave ter s seznamom obveznih domačih branj. V SK 1 je 73 besedil (35 % lirike, 29 % epike, 15 % dramatike ter 8 % polliterarnih zvrsti), prevladuje svetovna književnost. V SK 2 je 125 besedil (60 % lirike, 23 % epike, 5 % dramatike ter 12 % drugih literarnih zvrsti), prevladuje slovenska književnost (57 %). V SK 3 je 130 besedil (43 % lirike, 35 % epike, 10 % dramatike in 12 % ostalih literarnih zvrsti), prevladuje slovenska književnost (55 %). V SK 4 je 85 besedil (44 % lirike, 39 % epike, 16 % dramatike ter 1 % ostalih literarnih zvrsti), prevladuje slovenska književnost. Razmerje med slovensko in svetovno književnostjo se v tem učbeniškem sestavu prevesi v prid slovenski književnosti. Poleg obveznih besedil zajema tudi številne krajše odlomke iz drugih reprezentativnih besedil posameznega obdobja, kar učbenika ne obtežuje, dodaja pa mu izjemno možnost za širjenje kulturne razgledanosti ter spodbuja intelektualno širino. V tem delu se približuje antologijskemu tipu učbenika, a se z izborom kratkih odlomkov oz. besedil spretno izogne preobloženosti. Estetsko-tehnično je privlačen in dopadljiv. Besedila oz. njihovi odlomki so na rumenem ozadju, verjetno z mislijo na dislektike. Učbeniški in bralni del ter komentarji in vprašanja na različnih taksonomskih ravneh usmerjajo zlasti v samostojno razmišljanje o prebranem ter spodbujajo kritično vrednotenje prebranega. To dokazuje tudi analiza vprašanj, saj so v večino vpletene različne spoznavno-sprejemne stopnje in literarnovedno znanje. Učenec mora pri odgovarjanju na vprašanja poglobljeno poznati tako tekst kakor tudi kontekst, npr. »Katere slovenske in svetovne pisateljice postavljajo v ospredje ženska vprašanja?« [ob Misteriju žene Zofke Kveder] (SK 3, 83), »Zakaj velja Horacij za klasika?« (SK1, 529), »Je Smrt pri Mariji Snežni po vašem mnenju postmodernistično besedilo? Utemeljite svoj odgovor.« (SK 4, 133).

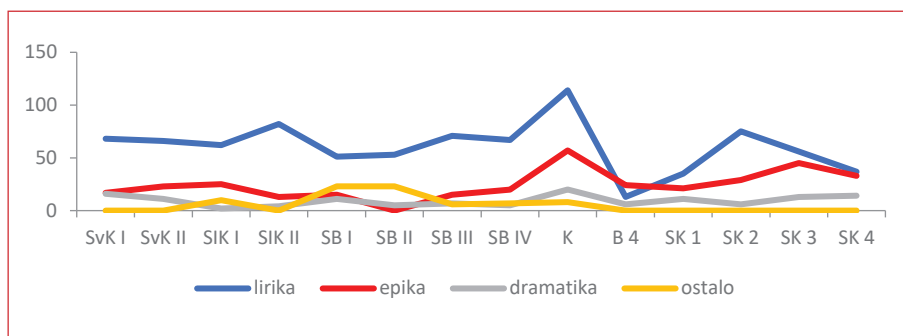
Kakovosten učbenik torej soustvarja čustveno angažiran odnos do izobraževanja kot stalne in trajne človekove dejavnosti, spodbuja samostojnost in razvija ustvarjalne sposobnosti ter tako učiteljem in učencem omogoča, da aktivno raziskujejo stroko, kreirajo lastno znanje in razvijajo kompetence. Usvajanje znanja razumemo zlasti kot zapolnjevanje interaktivnih okvirov: strokovne posameznosti so sicer zelo pomembni gradniki znanja, a le celosten vpogled v stroko lahko osmišlja posamezne podatke (celota pa seveda ni in ne more biti le seštevek posameznosti). V zadnjem času se v specialni didaktiki pojavljajo teze, da bi k bolj poglobljenemu celostnemu znanju lahko prispevalo bolj podrobno in razvejeno kontekstualiziranje (prim. Krakar Vogel, Blažič, 2013), kar je po obdobju interpretativnega pristopa k obravnavi literarnih del v šoli, tj. poudarjanja dejavnega stika s tekstom v devetdesetih letih prejšnjega stoletja (prim. UN, 1998; Krakar Vogel, 2004), razumljivo. Izkazalo se je namreč, da imajo generacije, ki so prisostvovala tovrstnemu književnemu pouku, določene literarnozgodovinske primanjkljaje. Poudarek na literarnem kontekstu (v smislu poglobljanja znanja s področja literarnega sistema, tj. literarne teorije in zgodovine) je bil v slovenskem pouku književnosti prisoten pred interpretativnim obratom v devetdesetih letih. Odražajo ga Kosovi srednješolski učbeniki iz šestdesetih let, in to tako v vajah in nalogah kakor v številnih poljudnih in interdisciplinarnih kulturno- in duhovnozgodovinskih opombah. So antologijsko zasnovani, imajo bogat nabor literarnih zvrsti, odlomke iz literarnih kritik, literarnih manifestov, teoretska razmišljanja o literaturi in njeni vlogi v družbi ter kulturi nekega naroda ipd. Vaje in naloge so strukturirane tako, da učence usmerjajo k dejavnemu učenju in ustvarjalni komunikaciji s književnimi vsebinami, kar pomeni, da so vodniki po književnih vsebinah ter procesih učenja in spoznavanja literarne vede. Z današnjega vidika so morda likovno-grafično in didaktično nekoliko šibkejši, vendar glede na čas svojega nastanka povsem korektni. Danes je pouk pogosto podprt z raznoliko multimedijско in interaktivno opremo, zato je šolska praksa stičišče različnih metodičnih pristopov in učnih gradiv tudi v elektronski različici. Ne glede na to, ali je učbenik v tiskani ali v digitalni obliki, pa danes pri književnem pouku največkrat ni več edini izvir znanja. Kakovost učbenika se torej kaže tudi v tem, *koliko* in *kako* navaja učence na ostale vire znanja. Pri književnem pouku je to še toliko bolj pomembno, saj vrsta tujih in slovenskih

teoretikov opozarja na to, da je kakovosten pouk književnosti sicer predvsem intenzivno ukvarjanje z leposlovjem, pa tudi z metaliteraturo. Holistični, celostni pristop v vzgojno-izobraževalnem procesu terja, naj učbenik spodbuja pridobivanje znanja z raziskovalno dejavnostjo in samoizobraževanjem. Znanje je po takem didaktičnoteoretičnem pojmovanju oblikovano v posameznikovih individualnih izkušnjah, je torej že konstruirano, oblikovano. Odlika učbenika je v spodbujanju kooperativnega, sodelovalnega in stimulativnega izobraževalnega okolja, v katerem so značaji vlog v vzgojno-izobraževalnem procesu porazdeljeni tako, da je učitelj pojmovan predvsem kot oblikovalec učnih metod in učnega okolja, spodbujevalec učenčevih sposobnosti in nadarjenosti ter timskega dela. Nagibamo se k tezi, da bi ob sodobnih izzivih digitalne družbe (prim. Galimberti, 2019) ter njenih pasteh za kognitivni in čustveni razvoj mladega človeka (prim. Spitzer, 2016, 2021) pri načrtovanju književnega pouka (zlasti na področju ciljev in vsebin) veljalo upoštevati tako recepcijske sposobnosti mladega človeka (prim. Žbogar, 2014) kakor spremenjene možnosti dostopanja do literarnovednih informacij. Mladega bralca literature bi bilo torej smiselno opremiti zlasti z možnostmi selekcije informacij, njihovega kritičnega vrednotenja, branja med vrsticami ter možnostjo sinteze in vrednotenja (kar vključuje tudi pregled nad celoto). Vprašanje je, ali to lahko dosežemo s širjenjem obveznih in izbirnih vsebin, večanjem nabora pojmov za interpretacijo s področja literarne teorije in zgodovine, pa tudi pomožnih ved, kakor je to opaziti v gimnazijskem učnem načrtu iz leta 2008 (prim. Žbogar, 2015). V primerjavi z učnim načrtom iz leta 1998 sta se v učnem načrtu iz 2008 zgodila dva opazna premika: večanje obsega (ciljev, vsebin, pojmov za interpretacijo) in izrazitejše poudarjanje konteksta (pri interpretiranju umetnostnih besedil). Raziskav, ki bi statistično relevantno preverile prednosti in pomanjkljivosti teh sprememb, ni (so pa indici, da je bilo znanje gimnazijcev, ki so pouk spremljali po učnem načrtu iz leta 1998, izrazito reproduktivno (prim. Žbogar, 2003)).

Namesto sklepa

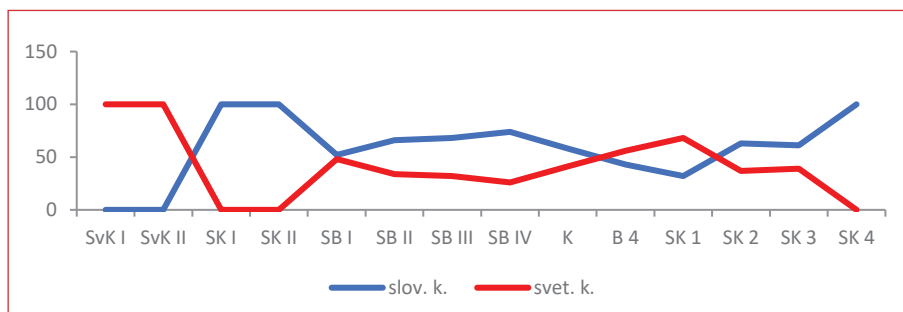
Iz natančne analize Kosovih učbenikov za književnost na sekundarni stopnji vzgoje in izobraževanja se luščijo naslednje ugotovitve: posamezni učbeniški sestavi so tako v svojih konceptih kakor kar zadeva cilje pouka književnosti še

danes v koraku z aktualnimi didaktičnimi priporočili, seveda pa ne vsi v enakem deležu in ne v vseh ozirih, prav tako se delež skladnosti znižuje glede na letnico izida (od šestdesetih let). Starejši so šibkejši zlasti kar zadeva informacijsko-tehnično plat in splošno opremljenost (kar ne bi presenečalo tudi, če se vmes ne bi zgodila informacijsko-digitalna revolucija). Z vidika literarnih zvrsti se – kot to narekujejo izsledki raziskav s področja recepcije mladostnikov (prim. Žbogar, 2014) – v novejših učbeniških sestavih delež lirike znižuje na račun epike in dramatike.

Graf 1: Literarne zvrsti v Kosovih učbenikih za književnost na sekundarni stopnji

V učbenikih prevladuje slovenska književnost, kar je usklajeno s priporočili stroke (v zadnjem sestavu se razmerje uravnoteži med SK 1 in SK 4).

Graf 2: Slovenska in svetovna književnost v Kosovih učbenikih za književnost na sekundarni stopnji

B. Krakar Vogel (2021) poudarja poučevanje teksta v kontekstu, pri čemer se zdi, da to didaktično priporočilo zrcali željo po povečevanju podatkov s področja literarne zgodovine in teorije pri gimnazijskem pouku književnosti. S tega vidika se prilega zlasti starejšim Kosovim učbenikom. V prvih Kosovih učbeniških sestavih najdemo umetnostna besedila v pripadajočih berilih, ki pa se v praksi niso pogosto uporabljala (interpretativna metoda je bila pri književnem pouku do spremembe didaktične paradigme v začetku devetdesetih let redkost). Vprašanje ostaja, ali bi ponovno večje poudarjanje konteksta ob tako velikem naboru obveznih besedil lahko prispevalo k bolj celostno razviti literarni zmožnosti (prim. Žbogar, 2019, 73–83) in boljšemu literarnovednemu znanju slovenskih mladostnikov. Z raziskavo bi bilo treba preveriti, ali ne bi tovrsten pristop spodbujal zlasti kopičenja posameznosti (reprodukcijo literarnozgodovinskih podatkov), ne bi pa bistveno prispeval k boljši bralni pismenosti in bralni kulturi. Kakor nakazuje učbeniški sestav *Svet književnosti 1–4*, ki spretno prepleta tako tekste kakor kontekst, kljub temu pa z literarnovednimi informacijami ni preobložen, se s kakovostnim učbeniškim sestavom da preko stopenjsko zasnovanih vaj in nalog sistematično razvijati literarno zmožnost ter poglobljati literarnovedno znanje. Analiza je pokazala, da sestav *Svet književnosti 1–4* razvija literarno zmožnost na vseh treh ravneh: tako čustveno-motivacijski (sem sodijo stališča, vrednote, pripravljenost na aktivnost), spoznavni (kamor uvrščamo literarnozgodovinsko in -teoretično znanje, sposobnost reševanja književnih problemov ter sposobnost kompleksnega razmišljanja o leposlovju), kakor tudi vedenjski (tj. sposobnost aktivirati kompetence in literarnovedno znanje ob branju neznanega literarnega besedila ter svoja spoznanja, doživljanje in refleksijo prebranega ubesediti v ustrezni strokovni knjižni slovenščini) (Žbogar, 2021). Dokazuje, da lahko s pomočjo sinteze spoznanj o prebranem, aktualizacije, kritičnega vrednotenja in branja med vrsticami učence usmerjamo k temeljitemu osmišljanju obravnavanih umetnostnih besedil, s tem pa k poglobljanju literarnovednega znanja in stopenjskemu razvijanju literarne zmožnosti.

Literatura

- Galimberti, Umberto, 2019: *Besedo imajo mladi: dialog z generacijo dejavnega nihilizma*. Ljubljana: Modrijan.
- Grum, Martin, 2011: Bibliografija Janka Kosa 1948–2011. *Primerjalna književnost*. 34/3. 291–335.
- Kmecl, Matjaž, 1998: *Učni načrt za predmet slovenščina v gimnaziji*. Ljubljana: s.n.
- Krakar Vogel, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
- Krakar Vogel, Boža, Blažič, Milena, 2013: *Sistemska didaktika književnosti v teoriji in praksi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Krakar Vogel, Boža, 2021: Literatura se skozi vertikalno poučuje kot tekst v kontekstu. Dostopno na naslovu „Literatura se skozi vertikalno poučuje kot tekst v kontekstu“ - ARS (rtvslo.si). (3. 2. 2021, citirano 27. 1. 2022).
- Logar, Tine: Intervju z Jankom Kosom. *Prosvetni delavec* 18 (11. december 1989). 5.
- Poznanovič, Mojca, idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina. Gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.
- Spitzer, Manfred, 2016: *Digitalna demenca: kako spravljamo sebe in svoje otroke ob pamet*. Celovec: Mohorjeva.
- Spitzer, Manfred, 2021: *Epidemija pametnih telefonov: nevarnosti za zdravje, izobraževanje in družbo*. Celovec: Mohorjeva, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Žbogar, Alenka, 2000: *Učbeniki za književnost za strokovne in poklicne šole: magistrsko delo*. Naklo: [A. Žbogar].
- Žbogar, Alenka, 2003: Roman v gimnaziji. V: *Slovenski roman. Mednarodni simpozij Obdobja* (ur. Hladnik, Miran). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Žbogar, Alenka, 2014: *Recepcija slovenske književnosti. Mednarodni simpozij Obdobja 33*. Ljubljana: ZiFF.
- Žbogar, Alenka, 2015: Gimnazijski učni načrt v luči prenove in posodobitve. *Jezik in slovtvo*. 60–3/4. 115–122.
- Žbogar, Alenka, 2019: Razvijanje literarne zmožnosti pri pouku književnosti. *Jezik in slovtvo*. 1. 73–83.
- Žbogar, Alenka, 2021: (Meta)kognitivno-kritično šolsko branje književnosti. *Didactica Slovenica: časopis za didaktiko in metodiko*. 36/3–4. 69–80.

Viri

- Pirjevec, Dušan, Mihelič, Stane, Kos, Janko, 1961: *Slovenska književnost: izbrana dela in odlomki I*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pirjevec, Dušan, Mihelič, Stane, Kos, Janko, 1962: *Svetovna književnost: izbrana dela in odlomki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Bohanec, Franček, Kos, Janko, Paternu, Boris, Zadavec, Franc, 1971: *Slovensko berilo za prvi razred srednjih šol*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Bohanec, Franček, Kos, Janko, Paternu, Boris, Zadavec, Franc, 1972: *Slovensko berilo za drugi razred srednjih šol*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Bohanec, Franček, Kos, Janko, Paternu, Boris, Zadavec, Franc, 1972: *Slovensko berilo za tretji razred srednjih šol*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Bohanec, Franček, Jurančič, Janko, Kos, Janko, Paternu, Boris, Zadavec, Franc, 1975: *Slovensko berilo za četrti razred srednjih šol*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kolšek, Peter, Kos, Janko, Lah, Andrijan, Logar, Tine, Šimenc, Stanko, 1987: *Berilo 1*. Maribor: Obzorja.
- Kolšek, Peter, Kos, Janko, Lah, Andrijan, Logar, Tine, Šimenc, Stanko, 1988: *Berilo 2*. Maribor: Obzorja.
- Kolšek, Peter, Kos, Janko, Lah, Andrijan, Logar, Tine, Šimenc, Stanko, 1989: *Berilo 3*. Maribor: Obzorja.
- Kolšek, Peter, Kos, Janko, Lah, Andrijan, Logar, Tine, Šimenc, Stanko, 1990: *Berilo 4*. Maribor: Obzorja.
- Kos, Janko, 1989: *Književnost. Učbenik literarne zgodovine in teorije*. Maribor: Obzorja.
- Kos, Janko, 2000: *Svet književnosti 1*. Maribor: Obzorja.
- Kos, Janko, Virk, Tomo, 2001: *Svet književnosti 2*. Maribor: Obzorja.
- Kos, Janko, Virk, Tomo, Kocijan, Gregor, 2002: *Svet književnosti 4*. Maribor: Obzorja.
- Kos, Janko, Virk, Tomo, Kocijan, Gregor, Kralj, Lado, Kos, Matevž, 2003: *Svet književnosti 4*. Maribor: Obzorja.